

РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ПРОФЕСІЙНИХ СПІЛОК ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Сьогодні очевидно, що профспілковий рух в Україні, на жаль, не набрав необхідного рівня розвитку, який би давав можливість ефективно вирішувати велику кількість проблем організації соціального діалогу в суспільстві, сприяти подальшому зміцненню демократичних засад функціонування політичної системи і забезпечити тривкі гарантії захисту прав і свобод широких верств населення.

Процес наукового осмислення проблем профспілкового руху в Україні має значні результати, але поки що їхній вплив на відповідні політичні та громадські інститути є недостатнім. Дійсний стан профспілкового руху вимагає негайних і корінних змін. При цьому, головний напрямок реформування профспілок пов'язаний з подоланням повного державного контролю за їхньою діяльністю та якісним оновленням «профспілкової еліти».

Ключові слова: *громадянські права, громадянське суспільство, професійні спілки, профспілковий рух, самоврядування, самоорганізація, соціальний діалог.*

Сегодня очевидно, что профсоюзное движение в Украине не набрало необходимого уровня развития, которое бы давало возможность эффективно преодолевать большое количество проблем организации социального диалога в обществе, оказывать содействие дальнейшему укреплению демократических основ функционирования политической системы и обеспечить прочные гарантии защиты прав и свобод широких слоев населения.

Процесс научного осмысления проблем профсоюзного движения в Украине имеет весомые результаты, но, пока что их влияние на соответствующие политические и общественные институты нельзя считать достаточным. Действительное состояние профсоюзного движения требует немедленных и коренных изменений. При этом, главное направление реформирования профсоюзов связано с преодолением полного государственного контроля за их деятельностью и качественном обновлении «профсоюзной элиты».

Ключевые слова: *гражданские права, гражданское общество, профессиональные союзы, профсоюзное движение, самоуправление, самоорганизация, социальный диалог.*

It is clear today that the labour union movement in Ukraine, unfortunately, did not receive the required level of development, which would have made it possible to solve many problems of social dialogue effectively, to support the further reinforcement of the democratic principles of the political system and to provide long-lasting warranties for the protection of the rights and freedoms of the general population.

The process of scientific understanding of the problems of the trade union movement in Ukraine has already achieved good results, but so far their impact on relevant political and social institutions is deficient.

Key words: *civil rights, civil society, labour unions, labour union movement, government, self-organization, social dialogue.*

У сучасних умовах формування ринкових відносин все більшого розвитку змагальності і конкуренції у всіх сферах суспільного життя, неабиякого значення набирають питання підвищення ролі професійних спілок як важливого інструменту соціального діалогу, інституту залучення широких верств населення до самодіяльності та опанування досвіду вирішення багатьох проблем професійної діяльності на засадах самоврядності та участі в громадських об'єднаннях.

Особлива роль професійних спілок у сучасному українському суспільстві зумовлена необхідністю забезпечення і захисту не лише професійних інтересів працюючих, але й завданнями забезпечення громадянських прав і свобод широких верств населення, в тому числі і тих, хто не належить до будь-якого професійного прошарку. Це означає, що з оновленням профспілкових організацій сьогодні пов'язані глибокі і ґрунтовні зміни не лише у сфері професійних виробничих відносин, але

й системні перетворення самих основ функціонування всієї політичної, соціально-економічної та культурно-духовної сфер життя суспільства. Очевидно, що профспілки повинні стати ключовою ланкою демократичних засад взаємодії як окремих громадян, так і їхніх організацій у всіх сферах суспільних відносин.

Різноманітним аспектам проблем профспілкового руху в Україні присвячена значна кількість наукових досліджень, які активно здійснюються з початку набуття Україною незалежності. У першу чергу, слід відзначити фундаментальну наукову розробку питань історії становлення в Україні профспілкового руху в дослідженнях Б. Андрусишина [1], Р. Береста [2], М. Головка [5], А. Епштейна [7], А. Шаблія [16] та ін. Критично осмислений в наукових працях А. Биченко [3], М. Бута [4], Н. Громадської [6], І. Коліушко [8], Г. Осового [10], О. Стояна [13], О. Тупиці [14], В. Цвиха [17] і сучасний етап розвитку профспілок в Україні. Значуще місце в таких дослідженнях займає аналітична доповідь «Профспілковий рух в Україні: стан, проблеми, перспективи» підготовлена у свій час Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова [11]. На сьогодні питання розбудови професійних об'єднань, підвищення їхньої ролі в суспільному житті, хоча і привертає увагу наукової громади, але результати наукового пошуку, на жаль, поки що суттєво не вплинули на якісні зміни в профспілковому русі, а це означає, що наукова діяльність у зазначеному напрямі повинна бути продовжена і поєднана з відображенням реальних шляхів застосування її здобутків у практиці реформування цього важливого інституту громадянського суспільства.

Звернення в цій статті до проблем становлення інституту профспілок, як важливого елемента громадянського суспільства, зумовлено необхідністю виявлення пріоритетних напрямів діяльності як інститутів публічної влади, так і широкого загалу в напрямі забезпечення якісних змін у цьому важливому секторі суспільних відносин. Незважаючи на те, що світовий досвід свідчить про те, що професійні об'єднання завжди відігравали надзвичайно важливу роль у суспільному житті, сучасний їхній стан в Україні демонструє скоріше імітацію, ніж реальну діяльність по представництву та захисту прав своїх членів. Слід висловити обґрунтовані побоювання того, що без реальних змін у сфері діяльності саме професійні спілки практично неможливо забезпечити реалізацію основних принципів демократії в первинних ланцюгах соціальної взаємодії на рівні трудових колективів, територіальних громадах, органів самоврядування та самоорганізації.

Таким чином, очевидно є вирішальна роль саме професійних спілок у просуванні фундаментальних демократичних засад українського суспільства, корінному оновленні відносин як в органах публічної влади, так і в системі громадянського суспільства.

Професійна диференціація суспільства своїми коріннями сягає стародавніх часів. Саме професійна ознака довгий час була основою управління у сфері господарчих відносин. Достатньо пригадати середньовічні цехи для того, щоб підтвердити надзвичайно важливу роль професійних об'єднань у системі міського самоврядування.

Мабуть, не буде помилкою стверджувати, що саме професійна диференціація та все більший розвиток самостійної ролі ремесла в господарстві стають важливими чинниками формування міст як культурних центрів, які вибороли свої свободи та заклали основи Магдебурзького права як головного регулятора відносин у період середньовічного суспільства.

При цьому слід розуміти, що з тих часів роль професійних об'єднань далеко вийшла за межі вирішення суто професійних питань. Багато статутів, за якими жили члени професійних спілок у різні часи регулювали не тільки виробничі стосунки, а й визначали духовно-моральні основи відносин між учасниками такого роду об'єднань. Такий досвід, дозволяє відзначити високий рівень природних основ гуртування людей за професійною ознакою, оскільки їх еднають не тільки спільні професійні інтереси, але й іманентна потреба демократичних засад взаємодії.

За даними Міністерства юстиції України, на сьогодні до Реєстру професійних спілок і їх об'єднань, які мають загальноукраїнський рівень, включено 177 такого роду формувань [12]. Серед них Федерація професійних спілок України є найбільш великим профспілковим утворенням, яке об'єднує понад 75 % членів профспілок країни. У зв'язку з тим, що відсутня доступна статистична інформація, можна визначити лише приблизну загальну чисельність членів профспілок на Україні – близько 12 млн осіб. Федерація професійних спілок України представлена у всіх регіонах України, чисельність первинних структур профспілок цього об'єднання складає 89 424 організацій, а загальна чисельність їх членів – 9 208,5 тис. чоловік [15].

Слід відзначити, що сьогодні в Україні склалася достатньо широка законодавча база, на основі якої здійснюється діяльність профспілкових організацій. У першу чергу, слід відзначити, що Конституція України встановлює і гарантує фундаментальні права профспілок. З 1996 року статтею 36 Конституції України було визначено, що «громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів» [9]. До числа головних нормативних документів, які регламентують діяльність професійних спілок в Україні слід віднести Кодекс Законів України про працю від 10 грудня 1971 р., Закон України «Про об'єднання громадян» від 16 червня 1992 р., Закон України «Про колективні договори і угоди» від 1 липня 1993 р. та Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15 вересня 1999 р. (із відпо-відними змінами). Відповідно до вказаних нормативних документів професійні спілки є громадськими органі-заціями, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їхньої професійної діяльності. Важливою є гарантія утворення професійних спілок без попереднього дозволу на основі вільного вибору їхніх членів і рівності прав.

Незважаючи на значну нормативну базу і гарантії широких прав і повноважень професійних спілок, на думку багатьох дослідників, законодавство, яке визначає правові основи їхньої діяльності потребує подальшого ґрунтовного доопрацювання. Зокрема, це стосується вироблення і закріплення механізмів реалізації соціального партнерства та деяких інших положень, які могли б

надійно гарантувати безпеку та можливість втілення в життя всіх прав членів професійних спілок.

За часи незалежності України профспілковому руху притаманна певна суперечлива динаміка. З одного боку, можна спостерігати процес постійного формування нових профспілкових організацій та об'єднань. Багато в чому це пов'язано з глибокою трансформацією соціально-економічних основ розвитку суспільства та формуванням широкої мережі приватних підприємств поруч з державними установами. Крім того, певний вплив на цей процес має активізація жіночого та молодіжного руху, загальне зростання громадянської активності, що сприяє виникненню нових профспілкових організацій.

З іншого боку, спостерігається тенденція до постійного зменшення загальної кількості членів профспілкових організацій. До чинників, які зумовлюють цей процес, слід віднести загальне скорочення великих і середніх виробничих підприємств, перехід значної кількості працюючого населення до індивідуальних форм виробництва та масштабну трудову міграцію. Крім того, слід враховувати, що зростання кількості приватних підприємств суттєво ускладнює роботу профспілкових організацій. Їхні власники інколи перешкоджають діяльності профспілкових організацій, запроваджуючи індивідуальні форми трудових договорів.

Для державних установ і організацій характерна дещо інша ситуація, при якій як пересічні їх члени професійних спілок, так і керівний актив, практично повністю підконтрольні і залежні від керівників тих організацій і установ, на базі яких вони діють. Часто можна спостерігати факти того, що будь-які рішення профспілкових організацій не тільки узгоджені з зазначеними керівниками, але ними і продиктовані.

Більшість керівників державних організацій всіляко підтримує існування профспілкових організацій, але при цьому практично розглядають їх як структурні підрозділи своїх підприємств. Саме вони, хоча нормально їх на очолюють, але фактично повністю контролюють, а інколи і вирішальним чином визначають головні напрями їхньої діяльності та завдання. Абсолютна більшість первинних профспілкових організацій, які сформовані і діють на основі державних організацій, давно не є самостійними громадськими формуваннями. Вони скоріше посідають місце одержавлених бюрократичних структур, які функціонують у відриві від інтересів найманих працівників.

Тим самим можна констатувати факт практично повного розпаду профспілкового руху, як соціальної ініціативи, яка покликана захищати права тих, хто є їх членами.

Парадокс полягає ще й в тому, що сьогодні члени професійних спілок здійснюють грошові внески для підтримки їхньої діяльності, яка значною мірою спрямована проти них самих, оскільки бюрократична верхівка більшості профспілкових організацій слухняно захищає інтереси роботодавців та керівників державних установ.

Кричущими є факти, коли керівники державних підприємств примушують працівників вступати до первинних профспілкових організацій або переслідувати своїх працівників за те, що вони виявили бажання

залишити лави членів одержавлених профспілок. Подібного роду поведінка сприймається керівниками як вияв непокори та самостійності, що неминує веде до того, що працівникам погрожують звільненнями, влаштовують латентні обструкції і створюють умови адміністративного і психологічного тиску.

Сьогодні своє значення також має втрата мотивації членства в профспілках через розчарування і невіру працівників у здатність профспілок ефективно захищати їхні інтереси. Так, за результатами опитування Центру Розумкова, повністю довірять профспілках в Україні менше 6 % населення [18].

Таким чином, професійні спілки незважаючи на те, що загальна кількість такого роду організацій сягає декілька мільйонів, а їхня мережа охоплює всі галузі господарства і регіони України, поки що не відіграють провідної ролі в процесі становлення демократичних засад нашого життя.

Чи не головною причиною такого становища є той факт, що існуючі сьогодні механізми взаємодії як в середині самих професійних спілок, так у їхніх зв'язках з різними державно-громадськими утвореннями, далекі від головних демократичних принципів.

У першу чергу, це знаходить свій вияв у тому, що, на жаль, для більшості членів профспілкових організацій їхня участь у діяльності первинної організації набула вкрай формального значення. Це має своїм наслідком втрату мотивації профспілкового членства. Значна частина працівників державних підприємств і установ намагаються уникнути формального членства, оскільки сприймають його як беззмістовну сплату членських внесків, які витрачаються для задоволення потреб, головним чином, тих, хто має змогу їх використовувати. Ця обставина підсилюється впевненням працівників у нездатності профспілок ефективно захистити їх права як на конкретному підприємстві, так і на національному рівні.

Також можна спостерігати звичний стан речей, при якому діяльність профспілкових комітетів зводиться до того, щоб час від часу ініціювати культурно-дозвільні та інші заходи, які не зачіпають найбільш гострих і складних проблем захисту фундаментальних прав працівників. Загалом, подібна ситуація в значній частині профспілкових організацій, нерідко провокує дії з боку керівників профспілкових комітетів і роботодавців до примусового утримання значної частини працівників у членстві профспілкових організацій. Таким чином, стимулюється вкрай негативне сприйняття самого інституту профспілок, що є надзвичайно шкідливою і загрозовою тенденцією.

Такий стан створює сприятливий ґрунт для антипрофспілкової пропаганди, поглиблює недовіру до їхніх керівників і в кінцевому результаті руйнує ґрунт реалізації іманентних завдань одного з найбільш важливих інститутів громадянського суспільства.

Сьогодні критично переважаюча частина профспілкових організацій від первинного до загальнонаціонального рівня на сьогодні практично не має необхідної самостійності і незалежності. Важливо, що такий стан зумовлений не стільки формально-юридичною невизначеністю основ незалежності професійних спілок, стільки реальним станом справ, який, у свою

чергу, спирається на традиції і розуміння ролі профспілок притаганих радянським зразком.

Практично всі профспілкові організації, які функціонують на базі державних установ і підприємств підтримують стандарт одночасного членства як найманих працівників, так і представників роботодавців. Ця обставина, безумовно, знижую потенціал профспілок як структури, яка покликана представляти інтереси професійної групи саме перед роботодавцями, які об'єктивно мають відмінні позиції та завдання.

Не буде перебільшенням відзначити надзвичайно низьку роль переважної більшості сучасних профспілкових організацій у вирішенні найбільш важливих питань професійної діяльності їхніх членів і, як наслідок, низький ступінь довіри до самого інституту професійних спілок в нашому суспільстві. На жаль, профспілки не спромоглися забезпечити захист прав працівників, розробити необхідну нормативну базу, яка здатна закріпити відповідні гарантії їхніх членів. Такий стан речей зумовлює певне протиставлення профспілок суспільному інтересу і вимагає кардинальних змін, які мають об'єктивний характер.

Для подолання ситуації, що склалася слід зосередитися на вирішенні низки складних питань. По-перше, особливої уваги заслуговують питання оновлення

«профспілкової еліти», яке може відбутися тільки за рахунок реорганізації професійних спілок знизу.

По-друге, надзвичайно важливо подолати їхню залежність від державних структур, досягти реальної самостійності, яка забезпечить ефективний соціальний діалог і допоможе подолати «партнерство невтручання», яке імітує взаємодію. Це можна забезпечити як шляхом створення механізмів гарантованого захисту прав, у першу чергу, найманих працівників, так і за рахунок потужної просвітницької діяльності громадянських ініціатив.

По-третє, необхідне усвідомлення представниками держави, бізнесу і самих профспілок того, що без реальних і дієвих професійних організацій неможливо втілити в життя мрію про розвинуту сучасну демократичну Україну, яка може тільки в такому випадку стати кращим гарантом прав своїх громадян. Державна бюрократія повинна сприйняти ідею забезпечення гідної ролі професійних спілок, не опиратися все більшому зростанню їхньої самостійності, потужності і впливовості, оскільки це є гарантіями прав самих працівників систем державного управління, а також найважливішою умовою стабільного просування суспільства по шляху демократії та економічного зростання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусишин Б. І. У пошуках соціальної рівноваги : Нарис історії робітничої політики українських урядів періоду революції та визвольних змагань. 1917-1920 / Б. І. Андрусишин. – К., 1995. – 191 с.
2. Берест Р. Нариси історії профспілкового руху в Західній Україні / Р. Берест. – Дрогобич : Вид-во Відродження, 1995. – 128 с.
3. Биченко А. Профспілки України очима населення / А. Биченко // Національна безпека і оборона. – 2001. – № 8. – С. 62–68
4. Бут М. Профспілки незалежної України: реалії та перспективи / М. Бут // Національна безпека і оборона. – 2001. – № 8. – С. 73–77.
5. Головка М. Л. Громадські організації та рухи України в роки Другої світової війни: вітчизняна і зарубіжна історіографія : [монографія] / М. Л. Головка. – К. : Олан, 2004. – 92 с.
6. Громадська Н. А. Інституціональне забезпечення соціального діалогу в Україні: тенденції розвитку та перспективи / Н. А. Громадська // Наукові праці : науково-методичний журнал. – Т. 65. – Вип. 52. – Політичні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2007. – С. 100–105.
7. Епштейн А. Коли ж почався профспілковий рух в Україні / А. Епштейн // Солідарність. – 1995. – № 36.
8. Коліушко І. Перспективи профспілкового руху в Україні в нових економічних умовах / І. Коліушко // Національна безпека і оборона. – 2001. – № 8. – С. 69–72
9. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
10. Осовий Г. Профспілковий рух в Україні : нова соціальна роль, стан та перспективи розвитку / Г. Осовий // Україна: аспекти праці. – 2001. – № 8. – С. 18–26; Україна: аспекти праці. – 2002. – № 1. – С. 3–9.
11. Профспілковий рух в Україні: стан, проблеми, перспективи : аналітична доповідь УЦЕПД // Національна безпека і оборона. – 2001. – № 8. – С. 2–61
12. Реєстр професійних спілок та їх об'єднань [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.drso.gov.ua/show/11103>.
13. Стоян О. Профспілковий рух в умовах утвердження незалежності України / О. Стоян // Профспілки України. – 2002. – № 5. – С. 10–17
14. Тупиця О. Л. Профспілки в політичній системі сучасного суспільства: виміри функціонування / О. Л. Тупиця. – Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2008. – 460 с.
15. Федерация профсоюзів України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki>
16. Шаблій А. П. История профсоюзів України и ее освещение в научной литературе / А. П. Шаблій. – М., 1992. – С. 7–8.
17. Цвих В. Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2002. – 376 с.
18. Чи довіряєте Ви профспілкам? (динаміка 2000-2013) Соціологічне опитування Центру Розумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=84.

Рецензенти: Шевчук О. В., д. політ. н., професор;
Михальченко М. І., д. філос. н., професор;
Семенченко Ф. Г., д. політ. н., професор.

© Іванов М. С., 2014

Дата надходження статті до редколегії 12.05.2014 р.

ІВАНОВ Микола Семенович – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук Чорноморського державного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна.

Коло наукових інтересів: громадянське суспільство в Україні.